

'Vreemde vogels' anders belicht

Pierre Maréchal

Soms kan het natrekken van oude bronnen, tegen het licht van de steeds daarover opnieuw vertelde verhalen, tot een ander inzicht leiden. Tot die conclusie kwam ik bij het doornemen van wat oude geschriften. Onze tijd is ook niet vrij van mythenvorming. Zelfs wetenschappers van formaat doen er aan mee.

De Phoenix en de Goudfazant

Plinius Secundus (23 v. Chr. tot 79 na Chr.) schreef onder andere over de Phoenix uit Arabië. De Phoenix zou een vogel zijn die uit zijn eigen as verrijst. In Arabië zou deze vogel als een zonnegod worden beschouwd en deze zou de leeftijd van vijfhonderdveertig jaar kunnen bereiken. De vogel zou op aarde uniek zijn en moeilijk te zien te krijgen. Ze zou de grootte hebben van een arend, goudglanzend en soms purperachtig zijn gekleurd in de halsstreek en roze veren aan de basis van de purpergekleurde staart. De keel en kop zijn opgesmukt met een uitstekende verendos. Plinius meent dat de beroemde Romeinse senator Manilius de eerste was die met zorgvuldige waarnemingen over de Phoenix berichtte, maar niemand heeft deze vogel ooit zien eten (König & Winkler 1986). Plinius meldt overigens wel dat het verhaal mogelijk een legende is (een gegeven waar dikwijls in populaire artikelen aan wordt voorbijgegaan). Gessner (1669) wijst op de vele geschriften over deze vogel en met name over de veel verschillende leeftijden die deze zou kunnen behalen (tot twaalfduizend jaar oud). Hij meldt de grootte van een arend, de kop zou op die van een Pauw (*Pavo cristatus*) lijken en veren die spiegelen als die van de ogen in de rugveren van een Pauw. Gessner maakt uiteindelijk melding van Laurembergius die meent dat het helemaal niet gaat om een echte vogel maar een verborgen symbool voor de wereld. De gouden kop is de hemel en de sterren, het bonte lijf de aarde, de blauwe borst en staart het water en de lucht. De wereld zou zo lang blijven bestaan tot de hemel en de sterren tot stilstand komen op de plek waar ze ontstonden en dan heeft de oude wereld zijn tijdsverloop gehad (het sterven van de Phoenix) en vangt alles weer opnieuw aan.

Figuur 1. Gessner (1669) heeft gewezen op de grote verschillen in de verhalen over de Phoenix, de vogel die uit zijn eigen as verrijst.

Merkwaardig is het gegeven dat König & Winkler (1986) in hun verklaring, op grond van een reeks van bronnen, wijzen op de mogelijkheid dat de Phoenix mogelijk synoniem is aan de Goudfazant (*Chrysolophus pictus*). Wie deze soort fazant kent, zal begrijpen dat ik grote moeite heb om die veronderstelling te delen (zie ook Wayre & Harrison 1969). Overigens zou in China een mythologische verwant van de Phoenix hebben geleefd, de Fêng-huang. Deze zou verwant zijn aan de zon en had veren die waren doortrokken met de kleuren van het paradijs (Stashower 1985).

De Eendemossel, Brandgans en Kleine Alk
Volkeren die nabij het Europese deel van de Atlantische kust leefden zouden al rond het jaar negenhonderd (na Christus) bekend zijn geweest met de Eendemossel (*Lepus anatifera*). Eendemossels behoren tot de kreeftachtigen (*Crustacea*) en hechten zich vooral aan in het water drijvende voorwerpen zoals hout, schepen maar ook aan walvissen. Ze bezitten verlengde veervormige poten waarmee zij plankton uit het water vissen. Men veronderstelde in die tijd dat zij als vruchten aan een boom groeiden die langs de kust voorkomt. Volgens een Arabisch geschrift zouden uit die omgevallen in het water geraakte bomen, als Allah het wil, eerst een ei en later om dat ei een vogel ontstaan. De Engelman Alexander Neckam (1157-1217) schrijft dat uit bomen die met zeewater in aanraking komen, ganzen ontstaan. Een Londense chirurg John Gerard heeft in het jaar 1597 zelfs verklaard dat hij in het noorden van Schotland persoonlijk zo'n ganzenboom had aangetroffen (Haefelfinger 1968).

Wij moeten ons realiseren dat in de tijd dat deze verhalen ontstonden, het bij de mensen niet bekend was waar de broedgebieden van de Brandgans (*Branta leucopsis*) en de Rotgans (*Branta bernicla*) zich bevonden, en zeker niet die van de Kleine Alk (*Alle alle*) als bewoner van Arctische gebieden. Het klimaat was tussen het jaar 1000 en 1300 warmer dan tegenwoordig en tijdens najaars- en winterse stormen werden (vooral) op de Ierse westkust tussen aanspoelsels van de schuimende zee Eendemossels en Kleine Alken aangetroffen (Williamson 1975). In de oudste bronnen worden geen ganzen genoemd maar wel werden de gevonden vogels beschreven 'They were black, diving birds whose bodies were found on the shores of Ireland after storms and they never were seen alive' (Armstrong 1958). In onze tijd wordt nog voortdurend, vaak minachtend of op moderne wijze redenerend zonder zich rekenschap te geven van de oorspronkelijke context, gerefereerd aan de veel

Figuur 2. Oude prenten van bomen die vogel als vruchten dragen, zijn er in talloze variaties. Hier een afgebeelde boom waar de vruchten die in water vallen, zich tot vissen ontwikkelen en waar de vruchten die op de grond vallen, veranderen in vogels.
Naar: Taylor 1963.

herhaalde zienswijze dat het om bomen zou gaan die, mits in zout water gevallen, vruchten hebben die tot ganzen kunnen uitgroeien (Taylor 1963). Slechts weinigen graven wat dieper en komen tot andere conclusies (Armstrong 1958, Maréchal & Taapken 1993). Uit de beschrijving van Armstrong (1958) kan bovendien worden opgemaakt dat er ook geloofsaspecten aan de mythe kleven. In de Joodse en Christelijke traditie mag je op vrijdag geen vlees eten maar wel vis. Als Kleine Alken afkomstig zijn van boomvruchten mogen zij dus wel worden gegeten. Het was een strijd waarmee de Paus Innocentius III in 1215 zich bemoeide en de Westieren het eten van ' ganzen' verbood.

Een moderne mythe, mezen en melkdoppen

In 1949 werd in 'British Birds' het artikel van Fisher & Hinde 'The opening of Milk Bottles by birds' gepubliceerd. De beide onderzoekers melden dat in 1921 door mezen (*Parus major* & *Parus caeruleus*) de wasdoppen van melkflessen werden opengepikt. Zij hielden een (herhaalde) enquête en 'ontdekten' dat het openen van aluminium melkdoppen bij mezen kennelijk door mezen van elkaar overgenomen werd. Er bleek een toenemende spreiding in het voorkomen van

■ Pierre Maréchal, postbus 1187, 5602 BD Eindhoven.

LITTERATUUR:

- Armstrong, E.A. (1958): The folklore of birds. London.
 Gessner, ? (1669): Vogelbuch. Nadruk van originele uitgave 1981, Hannover.
 Haefelfinger, H.R. (1968): Legenden um die Entenmuscheln. Vogelkosmos 5 (5): 167-196.
 Fisher, J. & R.A. Hinde (1949): The opening of milk bottles by birds. British Birds 42: 347-357.
 Hinde, R.A. (1993): Tits opening milk bottles. British Birds 86 (11): 573.
 Hinde, R.A. & J. Fisher (1951): Further observations on the opening of milk bottles by birds. British Birds 44 (12): 393-396.
 König, R. & G. Winkler (1986): C. Plinius Secundus d. Ä. Naturkunde Lateinisch-Deutsch. Buch X, München/Zürich.
 Maréchal, P. & J. Taapken (1993): 101 Vragen over Trekvogels. Lisse.
 Maréchal, P. (1994): Mezen en melkdoppen. Het Vogeljaar 42 (1): 24-25.
 Perrins, G.M. (1979): British Tits. London.
 Sheldrake, R. (1993): Das Gedächtnis der Natur. Das Geheimnis der Entstehung der Formen in der Natur. München/Zürich.
 Stashower, D. (1985): Fabeldieren. Amsterdam.
 Taylor, G.R. (1963): Het wonderse leven. De beeldende geschiedenis der biologie. Amsterdam.
 Wayre, Ph. & J.C. Harrison (1969): A Guide to the Pheasants of the World. London/New York/Sydney/Toronto.
 Welty, J.C. (1982): The life of birds. Derde druk, New York/Toronto.
 Williamson, K. (1975): Birds and Climatic Change. British Birds 22: 143-164.

dit gedrag te zijn. Deze conclusie trok de aandacht van de media en werd te pas en te onpas aangehaald als bewijs dat dieren van elkaar leren.

Over de populaire media kan men de schouders ophalen, niet voor serieus te nemen bronnen zoals leerboeken en monografieën (bijvoorbeeld Perrins 1979, Welty 1982). In 1951 hebben Hinde & Fisher een artikel gepubliceerd waarin zij onder meer tot de conclusie kwamen dat dit gedrag eigenlijk niet zo ver is verwijderd van het normale etho-ecologische gedrag: het ligt binnen de mogelijkheden van de soort. Zij kwamen tot de conclusie dat dit gedrag zich waarschijnlijk niet vanuit een centrum heeft ontwikkeld maar steeds opnieuw ontstaat door 'ontdekkingen' van individuele mezen. Inmiddels is de mythevorming rond dit fenomeen zóver ontwikkeld, dat Hinde (1993) het nodig vond om de discussie uit 1951 opnieuw onder de aandacht te brengen (zie tevens Maréchal 1994). Veel publikaties verwijzen naar de eerste (1949) publikatie van Fisher & Hinde hierover en veel auteurs 'verzuimen' daarbij te onderzoeken of er nog nagekomen informatie bestaat. Zo ook Rupert Sheldrake (1993). Sheldrake is biochemicus en celbioloog. Hij heeft recent een verklaringsmodel voor de ontwikkeling van het leven gepubliceerd. Hij neemt daarin aan dat individuen behorende tot de zelfde soort van elkaar leren zonder elkaar ooit te hebben getroffen (men leert uit het morfogenetisch veld van je eigen soort). In zijn publikatie 'Das Gedächtnis der Natur' (1993), haalt Sheldrake als één der illustraties van de geldigheid van zijn model de mezenenquête van 1949 en de discussie uit 1951 aan. Sheldrake stelt vervolgens dat een groeiend aantal melknuttigende mezen een cumulerende resonantie veroorzaakt in het morfogenetische veld van de soort. Zo zou, volgens hem, de uitbreiding van deze gewoonte bij mezen plaatsvinden. Velen zullen de publikaties van Sheldrake lezen. Weinigens kunnen de aangehaalde voorbeelden op hun werkelijke waarde inschatten. Zo werkt ook moderne wetenschap mythevorming in de hand: mezen-gedrag als ontwikkelingsargument van het leven en dus ook van mensen.

Met dank aan Willem Kraak voor het kritisch toetsen van de oudste bronnen uit deze tekst.